

migracija — imigracije u velike metropolitanske prostore Španjolske prije svega prema Kataloniji, što je jedna od najčešćih tema španjolske migracijske literature. Ovo je povezano i s pitanjem katalonske nacije u sklopu španjolske države.

Loukia M. Moussourou iz Grčke shvaća fenomen migracije vrlo kompleksnim, jer uključuje odnose između više zemalja a jedna zemlja može istovremeno biti i emigracijska i imigracijska. Drži da marksistički pristup svojom kategorijom totaliteta, koja migracijski moment uključuje kao inherenciju kapitalističkom načinu proizvodnje nadilazi druge partikularističke pristupe. Migracije se ovdje mogu istraživati kao odnos *centra* i *periferije*. Autorica primjećuje (što se odnosi i na jugoslavensku situaciju) da istraživači koji se bave istraživanjima intravropskih suvremenih migracija ignoriraju radove o istim fenomenima u okviru emigracije u prekomorske zemlje — i obrnuto. Njezin zaključak da je nedostatak sinteze karakterističan za sociologiju migracija, i da se može smatrati uzrokom i posljedicom teorijske i metodološke slabosti, pregnantno sažima duh cijeloga tematskog bloka »Migracije u Evropi«.

Milan Mesić

Rusell King, Jill Mortimer, Alan Strachan, Maria Teresa Viganola:

EMIGRAZIONE DI RITORNO E SVILUPPO DI UN COMUNE RURALE IN BASILICATA (Povratnička migracija i razvoj jedne ruralne komune u Basilicatu)

Studi emigrazione, 78, Roma, 1985, str. 162—198.

Rijetko koja tema u suvremenoj ekonomskoj migraciji izaziva tako oprečna stanovišta kao što je tema o socioekonomskom učinku povratnih migracijskih tokova na razvitak emigracijskih područja. Pretežno na temelju analiza troškova i dobiti, stavovi istraživača razvrstavaju se u dvije suprotne skupine. Jedni tvrde da povratnici svakako pridonose razvitku područja emigracije, jer zarađena sredstva (doznake i uštede), kao i radno iskustvo iz inozemstva, omogućavaju ino-

vativne investicije u lokalnoj privredi. Drugi, ističući šira društvena obilježja fenomena povratka, zaključuju da su povratnici prilično konzervativni u ekonomskom pogledu, da ne pridonose privrednim inovacijama te da troše svoja sredstva uglavnom za gradnju stambenih objekata ili za »neproduktivno« kupovnije potrošnih dobara. Postoji, međutim, i treći stav koji i dalje podržava tezu o velikoj ekonomskoj korisnosti povratnih tokova ali koji tu korisnost uvjetuje nizom još neostvarenih pretpostavki. S ciljem razvitka, grupa istraživača sa Sveučilišta u Leicesteru pristupila je terenskom istraživanju u Južnoj Italiji. Mada se to istraživanje odnosi na šire područje Južne Italije, ovdje ćemo prenijeti samo dio empirijskih nalaza koji se odnosi na gornji naslov.

Polazeći od postavke da treba istraživati problem povratnih tokova ne u kontekstu krajnje nerazvijenih područja nego u regijama koje su inače doživjele stanovit razvojne trenutke mimo utjecaja migracije, istraživači iz Leicestera izabrali su primjer općine Bernalda, koja je smještena u nizinskom pojasu uz obalu Tarantskog zaljeva u južnotalijanskoj pokrajini Basilicata. Naselje Bernalda tipično je za Južnu Italiju. Radi se o gradiću sa 11.000 stanovnika, koji ima određenu urbanu strukturu ali i jaka obilježja poljoprivrednog naselja. Poslijeratni razvitak općine ovisio je o agrarnoj reformi iz 1950, o realizaciji programa navodnjavanja priobalnog pojasa te o izgradnji industrijske zone uz rub obližnje željezničke pruge. Već 1980. bila su u industrijskoj zoni smještena 24 poduzeća sa 5.800 radnih mjesta. Najveće industrije bile su ANIC (sintetska vlakna) i *Liquichimica* (kemijski proizvodi). U pogledu migracije, službeni podaci registra stanovništva (prijavnog ureda) bilježe da je od 1958. do 1979. otišlo u inozemstvo 900 ljudi, a da se u istom razdoblju vratilo 503. U skladu s općim trendom pada migracijskog odljeva iz Italije i porasta povratnih tokova, u razdoblju 1970 — 1979. samo je 128 ljudi emigriralo u inozemstvo, dok je broj povratnika iznosio 300.

Iz registra stanovništva istraživači iz Leicestera izabrali su uzorak od 80 ispitanika-povratnika. Upitnik za povratnike imao je ukupno 600 kodificiranih pitanja o osobnoj biografiji, o predmigracijskom stanju ispitanika, o radnom iskustvu u inozemstvu, o motivima povratka te o so-

očajnom i ekonomskom položaju nakon povratka. Uzorak od 80 povratnika, većinom iz SR Njemačke, nije uključio samo kućedomaćine, »glave« obitelji, nego i supruge koje su bile u inozemstvu i djecu koja su s njima boravila, a koja su u trenutku anketiranja ušla u radnu dob. Istraživači su isto tako intervjuirali dvanaest »ključnih svjedoka« — gradonačelnika, predstavnike komunalnog vijeća, predstavnike kooperativa, sindikata i partija, učitelje, mjesnog svećenika i jednog krupnog zemljovlasnika.

U ukupnom uzorku bila je 51 — »glava« obitelji, 22 supruge i 7 djece u radnoj dobi — ukupno 49 muškaraca i 31 žena. Prosječna dob ispitanika bila je 45 godina. Od 80 ispitanika 63 se vratilo iz SR Njemačke, 7 iz Švicarske a ostali (po 1 do 3 ispitanika) iz Francuske, Velike Britanije, SAD, Argentine i Venezuele. Većina (60%) od njih emigriralo je mlađe od 30 godina, a prosječno vrijeme provedeno na radu u inozemstvu iznosilo je 7 godina.

U odnosu na integralnost obiteljske strukture, podaci o kronologiji odlaska u inozemstvo potvrđuju da je došlo do cijepanja obiteljske jezgre. Iako su neki ispitanici otišli u inozemstvo još prije braka, oženjeni muškarci obično su ostavljali svoje supruge u Bernaldi a supruge su im se pridružile tek naknadno. Od 56 ispitanika koja su imala djecu, 14-orica su ostavila djecu rodbini u Bernaldi, 30-orica su odvela djecu sa sobom u inozemstvo a 12-orica su »podijelila« djecu između Bernalde i inozemstva. Povratak u zavičaj, međutim, bio je obično skupni dolazak čitave obitelji.

Kao što je slučaj i u drugim zemljama i regijama emigracije, razlozi za odlazak u inozemstvo bili su uglavnom ekonomski. U osnovi radilo se o posljednjim prikrivenim nezaposlenosti i niskih nadnica u poljoprivredi. Više od polovice povratnika koji su bili aktivni još prije odlaska u inozemstvo (27 od 49 tada aktivnih) radilo je tada u poljoprivredi, uglavnom kao najamna radna snaga bez vlastite zemlje (*braccianti*). Socijalno stanje bilo im je ugroženo, imali su tek minimalno obrazovanje i ograničene materijalne mogućnosti za svoje obitelji. Odlaskom u inozemstvo većina se zaposlila u industrijskom sektoru (metalurgiji, mehanici, industriji električnih proizvoda), u građevinarstvu ili manje »atraktivnim« granama uslužne djelatnosti. To je omo-

gućilo da gotovo 80% ispitanika ostvare uštede i/ili da doznačuju dio svojih primanja (četvrtinu do polovinu mjesečne zarade) u Bernaldu. Gotovo svi ti ispitanici uložili su sredstva u gradnju ili kupnju kuća, namještaja, opremu za kućanstvo i u kupnju automobila. Značajno je, međutim, da je razmjerno malo njih investiralo u privredne djelatnosti, te da su samo oni povratnici koji su bili u inozemstvu najmanje deset godina i tamo štedjeli zajedno sa suprugama uspjeli zaštedjeti dovoljno sredstava da bi ih investirali u trgovinsku ili zanatsku djelatnost. To se potvrđuje i podatkom da je samo 6 od 80 ispitanika navelo ekonomske razloge, tj. želju da se upuste u neku privrednu djelatnost s vlastitim kapitalom, kao glavni razlog povratka. Za ostale ispitanike razlozi za povratak proizašli su iz obiteljske situacije, nostalgije ili potrebe da smire fizičke i duševne nelagodnosti što su ih proživljavali u stranoj sredini. Zanimljivo je da je samo jedan ispitanik naveo nezaposlenost kao glavni motiv povratka; 32 ispitanika spomenula su želju bračnog druga, potrebu zbrinjavanja starijih roditelja te želju da se djeca školuju u talijanskoj sredini.

Iako su svi ispitanici bili u radnoj dobi, ipak je 21 ispitanik (uglavnom žene i stariji muškarci) izrazio želju da više ne radi. U analizi poslova koje su ispitanici vršili prije emigracije, za vrijeme boravka u inozemstvu te nakon povratka u Bernaldu, istraživanje je ustanovilo blagi trend »prebacivanja« u sektor privatnih i javnih usluga te u trgovačku djelatnost. Povratak poljoprivredi, s druge strane, čini se, bio je nešto »prisilnim«. Korštenje industrijskog iskustva iz inozemstva, međutim, onemogućeno je neskladom mogućnosti u samoj Bernaldi. Odatle i zapažena »tercijalizacija«. Treba spomenuti da i građevinske djelatnosti predstavljaju alternativu za vraćanje u poljoprivredu, mada je broj povratnika koji se posvetio građevinarstvu jednak broju onih koji su se bavili tom djelatnošću prije migracije a upola manji od broja ispitanika koji se bavio građevinom u inozemstvu.

Pitanje o zapošljavanju nakon povratka neminovno se nadovezuje na pitanje o inovativnosti povratnika u lokalnoj privrednoj strukturi. Od 80 ispitanika samo su tri spomenuli neku inovaciju: jedan povratnik iz Francuske, koji je želio pokrenuti servis centralnog grijanja, jedan stolar iz SAD, koji je radio u tvornici na-

mještaja, i tamo naučio neke tehničke inovacije i jedan vrtlar koji je tvrdio kako se zalagao za bolje uvjete rada i za bolju opremu. S druge strane »... čini se da želja o podizanju tvornica ili kooperativa nije dio ambicija povratnika. Iako neki bez sumnje imaju dovoljno kapitala za pokretanje malih tvornica ili kooperativnih djelatnosti, oni nemaju potrebnog iskustva, poduzetničke sposobnosti i poznanja u lokalni socioekonomski ambijent (str. 181).« Čini se da se ambicije povratnika više manifestiraju u sve dužem školovanju njihove djece kako bi ta djeca u budućnosti izbjegla fizičke poslove.

Analiza utjecaja povratničke migracije na razvoj područja porijekla ne može ostati samo u okviru sistematiziranog odgovora iz upitnika. Zato su istraživači iz Leicestera, uz pomoć »ključnih svjedoka« i drugih izvora, pokušali u tom kontekstu ocijeniti mogućnosti za razvoj najvažnijih ekonomskih djelatnosti u Bernaldi: poljoprivrede, velike i male industrije, građevinarstva, trgovine i uslužne djelatnosti.

Koliko se tiče poljoprivrede, situacija nije optimistična. Agrarna reforma iz 1950. preraspodjelila je zemlju tako da je prosječni posjed iznosio 5 hektara. Nadničari-bezzemljaši, koji su najviše agitirali za tu reformu ipak su i dalje ostali bez zemlje, jer ih se smatralo subverzivnim elementima. Stoga su i otišli u inozemstvo. Osim toga, sam odlazak na rad u inozemstvo predstavljao je ujedno i tradicionalni bijeg iz poljoprivrede. Povratak migranata u poljoprivredu, kao što je rečeno, velikim je dijelom rezultat »prisilnog« izbora. A mada su se neki povratnici angažirali u poticanju poljoprivrednih kooperativa, slučajevi neuspjeha, političke intrige i gubitak kapitala kooperanata smanjili su opću atraktivnost takvih rješenja, iako je službeno mišljenje autoriteta i dalje bilo povoljno u odnosu na kooperative.

Mogućnost zapošljavanja u velikoj industriji prilično je prihvatljiva za mlađe povratnike i to ne samo zbog iskustva iz inozemstva nego i zbog relativno visokih i redovitih nadnica, fiksnog radnog vremena i općenito sigurnijih ugovora. Mnogi su migranti, dakle, sudjelovali u izgradnji ANIC, mada je to poduzeće, kao i ostala velika industrija u Italiji, poslije ušla u krizu. S druge strane, iskustvo koje su povratnici stekli, pogotovu u metalurškoj industriji u SR Njemačkoj, mo-

glo se adekvatno koristiti samo u industrijskom kompleksu velikog lučkog grada Taranta.

Za razliku od krupne industrije pretpostavljalo se da će mala industrija nuditi znatne mogućnosti za razvoj pa i za zapošljavanje povratnika. Posebno se isticala obućarska industrija. Stoga se predviđala gradnja posebnog kompleksa male industrije i zanatstva u neposrednoj blizini Bernalde, koji bi uključio 80 manjih poduzeća s mogućnostima zapošljavanja 500 do 600 radnika. Radi se o mehaničarskim i stolarskim radionicama, poduzećima za izradu namještaja, željezarama, poduzećima za građevinski materijal i sl. Plan o zanatskoj zoni, međutim, još je u fazi realiziranja i zbog toga tek se u budućnosti može evaluirati.

Uloga povratničke migracije u razvoju građevinske industrije već je prilično sigurno utvrđena. Ta je uloga ipak dvojak. Prvo, povratnici direktno stimuliraju potražnju za građevinskim materijalom i za uslugama povezanim sa stanogradnjom. Drugo, građevinarstvo za same povratnike predstavlja prvu alternativu zapošljavanju u poljoprivredi. U razdoblju 1970—1981. tehnički ured Bernalde izdao je ukupno 88 građevinskih dozvola povratnicima. Dakako, bilo je i gradnje bez dozvola, koja je i inače prilično česta u Južnoj Italiji. Čini se, međutim, da istraživački tim iz Velike Britanije nije u potpunosti problematizirao pitanje razvoja građevinarstva. Njihova studija nije govorila o inflaciji cijena građevinskog materijala ili o razvojnim izgledima u daljnjoj budućnosti — što nakon povratka većine vanjskih migranata i što nakon izgradnje zanatskog kompleksa?

S obzirom na tradicionalnu krizu poljoprivrede i novu krizu velike industrije, i zanatstva, mnogi povratnici, kao što je rečeno, traže posao u trgovini i uslugama. Od 179 trgovina u Bernaldi, 18 vode povratnici. Osim toga povratnici su vlasnici triju od ukupno 24 »kafića« u gradiću. U ovim poslovima postoje poteškoće zbog visokih najamina za lokale i osiguranja stalnih posjetilaca (posao se treba »uhodati«). Noviji problemi poput zasićenosti tržišta i razmrvljenosti djelatnosti obeshrabruju povratnike da investiraju u uslužne djelatnosti. Postoje, međutim, i želje, ne samo među povratnicima, da se razvija turizam. U vezi s time došlo je do osnivanja dvije kooperative: *COOPTUR* i *AGRITURCOOP*.

Treba, doduše, voditi računa o činjenici da je turistička industrija ovisna o sezonskim fluktuacijama u potražnji.

Polazeći od izjava »ključnih svjedoka«, istraživanje je uspjelo ustanoviti i neke šire društvene aspekte povratka koji sigurno djeluju na sferu socioekonomskog razvoja. Prvo, značajno je mišljenje da povratnici ne predstavljaju neku posebnu socijalnu kategoriju u Bernaldi. Emigracija i povratak općenito nije iznimna u lokalnom kontekstu — prije bi se reklo da se radi o *normi*. No unatoč tome, povratnici povremeno pate od osjećaja nepripadanja, a neki se identificiraju s društvom bivše zemlje rada i kritiziraju neke aspekte južnotalijanske panorame — primjerice korupciju i birokraciju. Drugo, djeca povratnika ponekad nailaze na nerazumijevanje u društvu ostale djece dok se opća tendencija u školskoj sredini suprotstavlja održavanju bikulturalnog identiteta, a to rezultira nastojanjem da djeca što prije zaborave ono što su naučila u inozemstvu. Mada to istarživačka grupa nije navela, čini se da ovi faktori moraju imati utjecaja na povjerenje povratnika u lokalnu socioekonomsku sredinu.

Zaključak empirijskog istraživanja grupe iz Leicestera vraća se ishodišnom pitanju o utjecaju povratnih migracijskih tokova na socioekonomski razvoj područja porijekla. Primjenjuju li povratnici inovacije koje pospješuju razvoj? Uključuju li se oni jednostavno u postojeće socioekonomske procese? U slučaju Bernalde, istraživačka grupa zaključuje da su povratnici svakako poboljšali vlastiti materijalni i stambeni standard. »Međutim, iako se oni vraćaju s iskustvom industrijskog rada, s novim društvenim perspektivama i novim idejama, ove nisu uvijek relevantne u lokalnom kontekstu. Smatrat i povratničku migraciju egzogenom snagom koja stimulira lokalni ekonomski razvoj jest pretjerivanje. Potrebno je priznati da je povratnička migracija imala samo ograničen učinak na području ekonomske inovacije u Bernaldi (str. 196).« Izgledi za razvoj i za buduću »reapsorpciju« povratnika ovise o tome hoće li se općenito popraviti vrijednosna »slika« poljoprivrede u očima južnotalijanskog stanovništva, hoće li se *inače* uspjeti u planovima za razvoj zanatstva, i hoće li se turizam *moći* potvrditi kao važna djelatnost u privredi Južne Italije. Neovisno o tome, povratnici su u inozemstvu asi-

milirali neke vrijednosti industrijskog »evropskog« društva. To nije dovoljno da ih pretvori u velike inovatore jer su zapravo živjeli i radili pretežno na marginama tog društva, ali s druge strane, i to pospješuje napuštanje nekih začahurenih shvaćanja u sklopu tradicionalnog seoskog mentaliteta.

Emil Heršak

Charles S. Ungerleider:

POLICE INTERCULTURAL EDUCATION:
PROMOTING UNDERSTANDING AND
EMPATHY BETWEEN POLICE AND
ETHNIC COMMUNITIES

(INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE
POLICIJE: UNAPREĐIVANJE
RAZUMIJEVANJA I EMPATIJE IZMEĐU
POLICIJE I ETNIČKIH ZAJEDNICA)

*Canadian Ethnic Studies Vol. XVII, No. 1,
1985, str. 51—66*

Multikulturalizam službena je orijentacija i politika kanadske vlade od 1971, kada su osnovana savjetodavna tijela za izradu materijala interkulturalnog obrazovanja. Početkom osamdesetih godina počinju se provoditi istraživanja rasnih odnosa u kanadskim gradovima. Pokrenut je Simpozij o rasnim odnosima i zakonu, Simpozij o odnosu policije i multikulturalnih zajednica, organizirana je Nacionalna konferencija o odnosu manjina prema medijima masovne komunikacije i televizijski program za manjine. Cilj svih tih istraživanja i akcija bio je omogućiti ravnopravno učešće u manjina u kanadskom društvu i što bolje razumijevanje i suradnju među raznim etničkim grupama.

Jedan od tako organiziranih i provedenih projekata jest i Interkulturalni program obrazovanja policije, kojim se željelo potaknuti razumijevanje kulturnih razlika manjina (27% stanovništva jest ne-britanskog i ne-francuskog porijekla, i to su pripadnici manjina), nediskriminacija i interakcija između policijskih službenika i članova manjinskih zajednica. Program je organizirao i vodio specijalizirani ured za interkulturalni postupak — International Briefing Association. Uzorak za projekt izabran je dijelom namjerno, a